

Борисова В. І., завідувач кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ

ДО ПРОБЛЕМИ САМОСТІЙНИХ ПРАВОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Здатність (можливість) людини бути суб'єктом права (правоздатність в сучасному розумінні) не була її біологічною властивістю і стала належати їй в силу приписів закону¹. Як зазначається в літературі, правоздатність – продукт юридичної техніки, категорія права, а її виникнення пов'язано з необхідністю позначення самостійної правової можливості особи мати права і обов'язки². Поступово кількість продуктів юридичної техніки (категорій) зростало, що на певному етапі призвело до виокремлення такої правової можливості особи як суб'єктивне право. Таким чином, зазначені категорії пов'язані між собою тим, що входять до такого елемента структури цивільно-правового механізму регулювання як правові можливості суб'єктів цивільних правовідносин.

Разом із тим правоздатність і суб'єктивне право – це самостійні правові можливості суб'єктів. Складовою змісту цивільної правоздатності фізичної особи виступають особисті немайнові права. Так, усі фізичні особи – рівні у здатності мати цивільні права, і кожна з них має усі особисті немайнові права, встановлені Конституцією та ЦК (частина 1 та 2 ст. 26) незалежно від того: є то особисті немайнові права, призначені забезпечити її природне існування, чи то ті, що забезпечують її соціальне буття. У випадках, встановлених законом, здатність мати особисті немайнового права пов'язується з досягненням фізичною особою відповідного віку.

Правоздатність це дещо зовнішня і самостійна правова можливість по відношенню до суб'єктивного права (обов'язку) особи, це правоволодіння, але, як зазначається в літературі, у абстрактному, нереальному вигляді. Реалізація правоздатності як абстрактної правової можливості

¹ Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского. – М.: ИД «Юриспруденция», 2008. – С. 39.

² Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. – С. 42.

при наявності певних юридичних фактів породжує у особи суб'єктивне право (суб'єктивний обов'язок), тобто зовсім іншу правову можливість.

Щодо суб'єктивного права, то у доктрині права усталеним є погляд на цю правову категорію як юридично визначену міру можливої поведінки управомоченої особи з метою задоволення потреб (інтересів) останньої¹, хоча існують і інші точки зору. Так, О. О. Поротикова вважає суб'єктивне право сферою зовнішньої свободи особи, яка окреслена правовими нормами². Але навряд чи існує різниця між розумінням суб'єктивного права як юридично визначеної міри можливої поведінки управомоченої особи і розумінням його як сфери зовнішньої свободи особи, яка окреслена правовими нормами, оскільки свобода – це усвідомлена необхідність розпоряджатися своїми можливостями.

Суб'єктивне право – існуюча у силу приписів закону правова можливість конкретної поведінки управомоченої особи з метою задоволення своїх потреб (інтересів), яка забезпечена обов'язками інших осіб. Суб'єктивне право – складне утворення, яке має власний зміст, що складається із юридичних можливостей, наданих суб'єкту. При досить великій різноманітності суб'єктивних цивільних прав можна виявити, що у будь-якому випадку таке право є результатом різноваріантних комбінацій трьох правомочностей: на власні дії, на вимоги та на захист.

До характерних ознак суб'єктивного права як правової можливості відносяться: приналежність особі права у силу закону; визначеність повноважень управомоченої особи, за правилом, в законі; залежність варіативності поведінки управомоченої особи по здійсненню правомочностей від її волі; спрямованість на задоволення потреб (інтересів) управомоченої особи з дотриманням прав і інтересів інших осіб; можливість вимагати належної поведінки від зобов'язаних осіб та можливість його захисту при порушенні.

Однак слід враховувати, що на шляху розвитку від абстрактної можливості мати права до конкретних суб'єктивних прав у певних випадках

¹ Ця думка належить С. М. Братусю // Див. його: Субъекты гражданского права. М., 1950. – С. 8–21. Прихильниками її є С. С. Алексєєв // Общая теория права: В 2-х т., М., 1982. Т. 2. – С. 114.; В. І. Леушін // Теория государства и права. Учебник / Под ред. С. С. Алексєєва. М., 1985. – С. 354.; Н. І. Матузов. Личность. Права. Демократия: Теоретические проблемы субъективного права. Саратов, 1972. – С. 145, Єм В. С. // [] Гражданское право. В 4 т. Т. 1: Общая часть / [Єм В. С. и др.]; отв. ред. – Е. А. Суханов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2007. – С. 121; Малиновський О. О. // Злоупотребление субъективным правом (теоретико-правовое исследование). – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2007-С.93 та інші.

² Поротикова О. А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. – М.: Волтерс Клувер, 2007 – С.13.

особа може наділятися правовими можливостями здійснення односторонніх дій, які однак не є суб'єктивними правами. У цивільно-правовій науці такі правові явища отримали назву – секундарних прав або особливих цивільних прав, що мають секундарний характер¹.

Саме пошук сутності суб'єктивного права свого часу привів учених до висновку, що існують секундарні права, спори відносно правової природи та місця, яке це поняття займає у системі цивілістичних категорій, до речі, не вщухають до сьогодні. Якщо одні вчені негативно ставляться до виокремлення цієї групи правових можливостей учасників цивільних відносин, виходячи з того, що особа може одразу здійснити своє право або відмовитись від нього, причому подібні дії будуть носити розпорядчий, а не правопороджуючий характер, то інші, навпаки вважають, що секундарні права існують, але не можуть дійти згоди щодо їх правової природи.

Труднощі, пов'язані з дослідженням зазначеної категорії, носять, перш за все, методологічний характер, оскільки довгий час у доктрині права домінувала точка зору, що немає практичної необхідності в «примноженні сутностей», оскільки відносини усіх учасників можуть бути пояснені за допомогою усталених конструкцій². Проте, в приватному праві юридичні конструкції покликані не тільки забезпечувати визначеність та надійність юридичного регулювання, а й широкий діапазон юридичних можливостей суб'єктів. Тому в рамках діючого правопорядку й існує загальний дозвіл конструювання «своїх» моделей (кон-

¹ Гурвич М. А. К вопросу о предмете науки советского гражданского процесса. Учёные записки ВЮОН, вып. 4, М., 1955; Певзнер А. Г. Понятие гражданского правоотношения и некоторые вопросы теории субъективных гражданских прав // Учёные записки ВЮЗИ. Вып. V, М. 1958, С. 3–34; Красько И. Е. Правовая природа брачного контракта // Проблемы законности: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 33. – С. 79–82; Азимов Ч. Н. Самозащита в гражданском праве // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: У 2 ч. / За ред. М. І. Панова. – Х., 2000. – Ч. 2. – С. 20–22; Сидельников Р. Право на самозащиту как «вторичное право» // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 6. – С. 42–44; Гринько П. Теорії секундарних прав у доктрині цивільного права [Текст] / П. Гринько // Вісник академії правових наук України. – 2010. – № 2. – С. 207–216; Ізбаш О. О. Організаційні цивільні правовідносини, що виникають при здійсненні авторських прав [Текст]: автореф. дис. на пошук. вчен. ступ. канд. юрид. наук. – Одеса. 2013, с.5.

² Захаров Ю., Фогельсон Ю. Право требования кредитора в договорах в пользу третьего лица // Хозяйство и право. – 2001. – № 10. – С. 22–23.

струкцій – В. Б.), але, як підкреслював С. С. Алексєєв, при певному їх рівні¹.

Розв'язання проблеми секундарних прав дозволяє представити той обсяг правових можливостей, які виникають у суб'єктів цивільних відносин при сукупності певних юридичних фактів, пояснити правову природу тих чи інших конструкцій, які існують в законодавстві, обрати більш адекватні способи захисту прав і законних інтересів зазначених суб'єктів у разі їх порушення.

Секундарне право не можна характеризувати як правоздатність особи, оскільки воно не носить загального характеру, а значить в однаковій мірі не проявляється по відношенню до виникнення будь-яких суб'єктивних прав і обов'язків особи і не є необхідним елементом для цього. І хоча секундарне право, як і правоздатність, не породжує права вимоги відповідної поведінки від визначеної особи, але наслідки його здійснення відбиваються на інтересах цієї особи, а сама вона перебуває у стані «претерпівання».

Секундарне право не можна характеризувати як суб'єктивне право, оскільки навряд чи для нього характерна можливість вимагати належної поведінки від зобов'язаних осіб.

Секундарне право представляє собою різновид суб'єктивної правової можливості втручання особи у чужу правову сферу з метою досягнення правового результату шляхом одностороннього волевиявлення, яка не потребує забезпеченості державним примусом, але тягне за собою пов'язаність третіх осіб. Секундарне право, як вторинне, виконує службову функцію, оскільки породжує основне суб'єктивне право, яке й є його об'єктом.

Яроцький В. Л., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права № 2, директор Науково-дослідного інституту правознавства Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІНІМІЗАЦІЇ МАЙНОВИХ РИЗИКІВ

Особливе функціональне призначення цінних паперів як об'єкта інструмента посвідчення майнових прав визначає специфіку розподілу

¹ Алексєєв С. С. Юридические конструкции – ключевое звено права // Цивилистические записки. Межвузовский сборник научных трудов. – М.: «Статут», 2002, с. 13–14.